

МІРКУВАННЯ ПРО УКРАЇНУ ТА НАБОЛІЛЕ

(Підготував та переклав із староукраїнської мови Сергій Павленко)

Про часи руїни в Гетьманщині

(зі звернення гетьмана до всіх полків від 28 липня 1692 р.)

Ми, отож, гетьман, виказуючи дбанннн з тієї оказії та горливе старання щодо цілості усього малоросійського краю, спільної для всіх вітчизни, і щодо добробуту божих святинь, а над те щодо мирного всіх вас життя при належній вірності до великих государів, засвідчуємо кожному з вас, що є справді пожиточне всьому народові, а що шкідливо. Так усьому народові буває пожиточно й корисно тоді, коли всякого чину люди, не слухаючи жадних бунтівничих зваб та заколотних оман, тримаються постійно одного свого старшого, віддають йому своє щире послухенство і неодмінно дотримуються існуючих порядків. І кожен з вас самих зауважив уже, що коли (а це вже 20 з лишком років) живете ви під високдержавною їхньої царської пресвітлої величності рукою статечно, то не тільки доступилися милого й пожаданого спокою, але й на все добро збагатилися, оскільки маєте в господарствах своїх досить усякого здобутого статку, маєте вдосталь хліба, чого всього нехай Господь Бог вам удесятеро збільшить. А згадайте тільки оті минулі колотнечі й замішання, внесені в наш народ через легковажних людей, коли належному володарю і своєму рейментарю чинилося противенство від багатьох неухажливих людей, а від заколотників уносилося поміж народ розрізнення та внутрішнє замішання. Яке тоді учинилося знищення і на хліб нестача, про те жахливо й казати! Але ми про те просторо свого слова не розширюємо, бо самі ви знаєте, через кого і в який спосіб це діялося. Приводим вам, однак, у пам'ять свіжіші події на тому боці Дніпра, що справили і який пожиток учинили народові оті горливі властолюбці: полковник Сірко, який приніс колотнечу в Умань та в інші міста, багатьох людей довів до смерті і подав на грабунок безліч худоби, а потім, не можучи утриматися у такому негрунтовному житті, пішов звідти геть і змушений був шукати слобід. Тоді ж і Сулимко, назбиравши своїм бунтом більше як 20 000 свавільних людей і притягнувши під Білу Церкву, ледве звідти втік з безчесним для себе соромом, а потім десь загинув, та й помічників усіх своїх допровадив до ганебної згуби. Суховій, котрий двічі виправляв у міста на людську шкоду потужні орди, чого досяг? Тільки завів колотнечу поміж народом, а в людських набутках страту, а для себе лишив вічну ганьбу. Також і Ханенко, взявши нечинно й непорядно гетьманський титул, вніс поміж народ розрізнення, був спершу притиснений в Умані облогою, а потім під Стеблевом, хоч мав при собі й немало орд з мурзою Батирчею, втратив гармати й був упень розбитий та розпорошений тодішнім гетьманом Дорошенком. Ті названі й неназвані особи, яких тут не згадуємо, котрі бігали за владою, не тільки самі на собі й на помічниках своїх пізнали нещастя й занепад, але за той їхній вчинок немало потерпіла й вітчизна Україна, край тогочасний, бо коли люд за такими побудками хилився туди чи сюди і не хотів заспокоїтися при своєму порядку, то всілякі війська, котрі переходили чи на поміч, чи для їхнього заспокоєння, не лише нищили той край, але й до решти розорили. І де бували людні міста, оздоблені божими святинями, там тепер за гріхи наші пустеля і віднайшлося житло звірям. Від того не тільки кожен зичливий син своєї вітчизни мусить точити з очей своїх слюзи, але обійме жаль і кожного доброго християнина. Хто ж бо віджалкує оту всього нашого народу невідшкодовану втрату? А коли був би той народ у такому багатовидному множенстві і в ті часи дотримувався статечної та відповідно постановленого у себе

порядку, тримався богохранимої держави їхньої царської пресвітлої величності, не слухаючи жодних заколотних оман, певне, й досі б тогочасна сторона Дніпра була б у власній повноті ціла і неумалена в своїх оздобах¹.

Іронічна нотація старшині

(з листа гетьмана до лубенського полковника Леонтія Свічки від 25 січня 1796 р.)

Знаю, що ваша вельможність пам'ятаєш євангельське слово і тому сумлінно послідуєш йому: і де ж є скарб ваш, там буде і душа ваша. Домислюємо ми, що багато ваша милість добра свого в Лубнах склав скарбом, а при ньому і душу свою прив'язав так міцно, що не хочеться вашій милості і на таку відповідальну до оборони вітчизни іти службу, з яких часів відмовки без міри перед нами вишукуєш. А так ми, вашу милість, упевнюєм, що всіх тих скарбів ваших за нашим до Лубна прибуттям устережемо і додержимо вашої милості у цілості, тільки по правді розкажи нам, де все складено; а іди ваша милість без сумнівів туди, де указ наш гетьманський наказує².

Зрадників – до смерті

Коли у мене на порядку постане справа оголошення виступу проти царя, на той час, хто б із старшини чи полковників, або якихось-небудь осіб до того не пристав, того, взявши, давити кріпким в'язанням аж до смерті, без пощади³.

Про невітшне гетьманське життя

(30 червня 1706 р. Батурин. Після проголошення госту на честь гетьмана)

Дякую за ту приязнь! Але що мені за утіха, коли я живу, ніколи не маючи цілковитої надії своїй цілості, завжди у небезпеці, чекаючи, як віл, обуха!⁴

Причини поразки гетьманів І. Виговського та І. Брюховецького

(30 червня 1706 р. Батурин. Промовляв за столом)

Почали були Виговський і Брюховецький, що хотіли, і зачали було з тої неволі вибиватися, але злі люди їм у тому перешкодили: проти Виговського повстав Пушкар, полковник полтавський. Хоча той подоланий і під Конотопом не втратив свого щастя, однак, коли інші на тому боці Дніпра збурилися, не давши йому гетьманувати, не скінчив своєї завзятості. А проти Брюховецького, досить початки добрі маючи, навіть багато міст від воевод очистив, учинилися противності від своїх та різних, і на тому те завзяття скінчилося.

І ми хотіли б про свою майбутню цілісність та вольності військовій помислити, так не маємо тепер ще способу, а головне, не всі наші думку мають єдину⁵.

Про переговори та співпрацю з ханами

То складність, що орди нам непідвладні. От сьогодні я, відправляючи від себе до хана агу, запитав у нього: «Чому хан мені не відповідає на мої слова, які я через тебе йому говорив?» Аж він відказав: «Я хану те доповідав, але хан сказав, що турецький султан йому, хану, наказує тримати орду кріпко, і ні до кого в допомогу не посилати». Через те на орду тепер нема нам надії. А війська, які тут в Україні є московські порадні, так і Білій Русі, хоч ледь які, однак чисельні.⁶

1 Переказ з книжної української мови Валерій Шевчук // Величко С. Літопис. Київ: Дніпро, 1991. Т. 2. С. 390–391.

2 Тут і далі переказ із староукраїнської мови Сергій Павленко // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. С.194.

3 З 16 статті доносу В. Кочубея // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упоряд. С. Павленко]. Київ : КМ Академія, 2007. С. 384.

4 З 20 статті доносу В. Кочубея // Там само. С. 384.

5 З 20 статті доносу В. Кочубея // Там само. С.384–385.

6 З 20 статті доносу В. Кочубея // Там само. С. 385.

Уже я пробував приязні ханської, і був прихильний колишній хан Казингірей, але того відставлено, а теперішній хан спочатку приємно до мене на мої листи відписував, а тепер посилав я до Криму свого посланця, але далеко відминився, а до паші селістрійського, до сераскера чимало посилали, не отримую жодної надії; а тому з вищої бочки треба справу зачинати, а, домовившись і постановивши намір свій, слід зараз і за шаблю братися⁷.

(Під час розмови про татар, з якими воювали)

Дайте тим розмовам спокій! Тії люди будуть нам скоро потрібні⁸.

Готовність уступити уряд

Може, ваша милість, розумієте, ніби я, гетьман, намірився гетьманство покласти на Войнаровського, то не зовсім так: я того не бажаю. Вільно вашим милостям буде кого хочете між собою обрати на той уряд, а Войнаровський і без того на своєму родинному кутку і на моєму забезпеченні може виховатися; а того уряду я і тепер готовий вам уступити.

Коли є між вами той, хто б цього часу зміг вітчизну свою рятувати, то я тому уступлю; а якщо на мене ще цей тягар звалений, то будьте ласкаві мене слухати і на мій повід глядіти!⁹

II. Орлику про наміри захистити Вітчизну (17 вересня 1707 р.)

Всевишнього Бога взиваю на свідка і присягаю, що я не для приватної своєї користі, не для вищих почестей, не для збагачення себе або для яких-небудь інших забаганок, а тільки для вас усіх, хто є під моєю владою і під регіментом стоять, для жінок і дітей ваших, ради загальною добра неньки моєї бідної України, для користі Запорозького Війська і всього народу українського, для розширення прав і військових вольностей, хочу при помочі Божій так чинити, щоб ви з жінками і дітьми нашими і Вітчизна з Військом Запорозьким не загинули як з московського, так і з шведського боку. Коли ж би я ради своїх приватних забаганок так дерзав чинити, то нехай поб'є мене на душі і на тілі Бог у Трійці Святій єдиний і невинні страсті Христові¹⁰.

З присяги гетьмана 1708 р.

(старшина читала її на Бендерській комісії 28-30 листопада 1709 р.)

Задля визволення Батьківщини «від страшного московського ярма неволі, вложеного на наші шиї», щоб «привернути, поправити й поширити поламані й до останнього упадку доведені закони та свободи», Мазепа мав «обов'язок із своєї синівської любови до цієї отчизни, матки нашої, і з повинності свого гетьманського уряду проти ворогів москалів за добро отчизни в обороні законів і свобод повстати, усіма способами й засобами боронитися та з'єднаними силами св. королівського маєстату Швеції й Запорозького Війська, не щадячи свого маєтку, здоров'я, життя й останньої краплі крові, воювати з москалями так довго, доки не визволиться наша малоросійська отчизна й запорозьке військо від деспотичного московського ярма й наші закони та свободи з побільшенням не повернуться до давнього стану»¹¹.

7 3 21 статті доносу В. Кочубея // Там само. С. 385.

8 3 30 статті доносу В. Кочубея // Там само. С. 387.

9 3 21 статті доносу В. Кочубея // Там само. С. 385.

10 Зі спогадів Пилипа Орлика (1721, червня 1. – Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського // Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / [упоряд. С. Павленко]. Київ: КМ Академія, 2007. С. 354.)

11 *Возняк* М. Бендерська комісія по смерті Мазепи // Праці Українського наукового інституту (Мазепа. Збірник. Т. I). 1938. Т. 46. С. 123.

З промови гетьмана І. С. Мазепи перед запорожцями, які приїхали на перемовини про спільний виступ проти Москви (26 березня 1709. – Диканька; реконструкція за нотатками очевидця Нордберга)

Дякую товариству за довіру та підтримку, надану мені.

Бог мені свідок, що, віддаючись до рук шведського короля, я зробив це не з легковажності і не спонуканий мотивами особистих інтересів для себе, а з безмежної любові до Вітчизни. Будучи дуже старим, не маючи ні дружини, ні дітей, я міг би податись у Польщу або будь-куди і спокійно провести там залишок днів мого життя. Але, керуючи стільки Україною з піклуванням і вірністю, наскільки було у мене здібностей, я за обов'язком честі і сердечної любові не можу, склавши руки, віддати цей край під владу несправедного гнобителя. Мені достеменно відомо, що цар має намір переселити усіх запорожців в інше місце, ваші житла розорити, а усіх вас обернути на драгунів. Якщо ви, запорожці, ще зберегли свою свободу, то цим зобов'язані лише мені, Мазепі.

Уже князь Меншиков вирушив був зі страшною армією, щоб узяти мене, захопити всіх полковників та інших наблизених до мене осіб, і якби цей намір князя здійснився, то запорожців теж би неминуче запровадили в Сибір. Але завдяки дії особливого провидіння Божого, саме в цей час вступив у країну шведський король і дав надію звільнитися від утисків і скинути ганебне й незносне ярмо Москви. Дякуючи Богу, який вихопив їх з цієї небезпеки, король Швеції взявся допомогти уникнути нам гноблення. Саме тому я готовий з'єднатися з запорожцями й готовий зобов'язатися присягою виконати таку справу, аби лише й запорожці зі свого боку поклялися мені в щирій і незмінній дружбі і в готовності діяти спільно, маючи один намір і одну спільну мету¹².

¹² Nordberg J.A. Histoire de Charles XII. Roi de Suede. – La Haye: P. De Hondt, 1748. Т. 2. Р. 286–287.

DOI: 10.5281/zenodo.3253759